

TEORIJS IR PRAKTIKOS SANTYKIS VALDYME BEI JURISPRUDENCIJOJE: SINERGETINĖ PARADIGMA IR FILOSOFINIAI JOS ASPEKTAI

Saulius Kanišauskas

Lietuvos teisės universitetas

Ateities g. 20, 2057 Vilnius

Visas mokslas, net filosofinis, etinis mąstymas ir juo labiau praktika yra grindžiami vadinamuoju tiesiniu mąstymu, kuris, kaip parodė XX a. sinergetinė paradigma, yra efektyvus tik gana ribotoje erdvėje ir laike. Deja, daugumos sprendimų, padarytų veikiant tiesiniam mąstymui, rezultatai tiek politikoje, tiek valdyje, tiek jurisprudencijoje ir net mokslo raidoje buvo apgailėtini. Straipsnyje tai siejama su teorijos ir praktikos santykio problema, trumpai įvardijami kai kurie paradoksaliūs sinergetiniai dėsniumai, jų panaudojimo nusikaltimų prevencijos, vadybos ir valdymo srityse galimybės, pirmieji stebėtini rezultatai. Strateginio planavimo koncepciją siūloma keisti strateginio mąstymo koncepcija, kuri teoriją ir praktiką sieja bene efektyviausiai. Daroma išvada, kad teorijos ir praktikos sąsajos yra regimos visuomenės bei jos struktūrų emergentinio evoliucionizmo teleonomikoje, kuri visuomeniniuose procesuose reiškiasi būtent strateginiu mąstymu kaip intencionalumu, beje, irgi paklūstančiu tiems patiems sinergetikos dėsniams.

Raktažodžiai: sinergetika, teorija ir faktas, jurisprudencija.

Keywords: synergetics, theory and fact, jurisprudention.

Niekas ir niekada nekvestionavo teiginio, kad *teisė* yra susijusi su morale (dorove) bei moralės filosofija. Vienintelė problema kildavo ir kyla tik dėl moralės filosofijos *praktinių siekių* ją įgyvendinti vienokiais ar kitokiais normų santykiais. Šią problemą 1963 m. skaitydamas garsiąsias paskaitas nagrinėjo T. W. Adorno. Pasak šiuolaikinio prancūzų filosofo E. Morano [1, p. 240], T. W. Adorno *metamarksistinis mąstymas*, nukreiptas prieš klasikinį protą, bene pirmąsyk šiuolaikinės Europos istorijoje išsiskiria visuomeninių procesų *sudėtingumo* išsamios analizės užuomazgomis. Mano požiūriu, jos yra artimos tai analizei, kuri prieš kelis dešimtmečius imta plėtoti neper•engiant *naujojo mokslo*, arba sinergetinės paradigmos, ribų. T. W. Adorno, atkreipdamas dėmesį į jau trivialis tapusią mintį, jog mąstymas savo prigimtimi yra ne kas kita kaip *forma*, kurios neper•engdami žmonės siekia įvaldyti aplinką bei ją patobulinti, čia pat išsako įsidėmėtiną mintį, kad tam tikromis aplinkybėmis praktika ir teorija kur kas labiau orientuojasi į jau sukurtas sąmonės struktūras nei būna *kitu laiku ir kitose situacijose* [2, p. 8]. Šioje mintyje glūdi dvi svarbios problemos: a) teorijos (mąstymo) ir praktikos santykio problema; b) visuomeninių santykių raidos *netiesiškumo* problema, kuri anksčiau pateiktoje T. W. Adorno mintyje skleidžiasi sinergetikai žinomą *tvarkos parametru*

problemos pavidalu. Šios problemos taip, kaip jas pateikiau, T. W. Adorno darbuose neįvardijamos vien todėl, kad mokslinė kalba jos buvo suformuluotos praėjus bent keliems dešimtmečiams po T. W. Adorno mirties. Tačiau būtent T. W. Adorno vienas iš pirmųjų šiuolaikinėje Europoje atkreipė dėmesį į tai, kad visuomenės bei jos struktūrų valdymas, išdėstytas net ir puikiausioje teorijoje, gali būti veiksmingas tik gana apibrėžtais laiko tarpsniais bei tam tikroje aplinkoje. Paprasčiau tariant, tas pats veiksmas, skirtas įgyvendinti teorijos siūlomą išdavą, *vienu metu* jokių arba beveik jokių laukiamų rezultatų neduos, o *kitu metu* jis gal net pranoks labiausiai tikėtiną rezultatą. Tas pats veiksmas *vienoje aplinkoje* sukels šuolišką kokybinį pokytį, o *kitoje aplinkoje* nepakeis nieko. Tačiau būtent to veiksmo padarinių ir poveikių neatitikimas ir yra *netiesiškumo* bet kuriuose (gamtiniuose, socialiniuose, psichologiniuose ir t. t.) procesuose pagrindinė savybė. Bendriausiu pavidalu priežasties ir pasekmės (–ių) neatitikimo problemą galima įvardyti kaip determinizmo problemą, ją suprantant kur kas plačiau nei priežastingumo problemą. Pasak E. Biciakio, priežastingumo ir determinizmo sąvokos yra dažnai painiojamos arba net tapatinamos. Priežastingumo principas teigia, kad visi reiškiniai turi savo priežastis, o determinizmo principas – kad visi reiškiniai

yra *dėsningai* nulemti savo priešasčių ir skirtingos determinacijos formos išreiškia formų, kurias įgyja determinizmas, skirtumus [3]. *Sinergetiniuose procesuose*, lemiančiuose net ir visuomenės raidą, determinacijos formos labai skiriasi nuo *fizinių dinamių sistemų*, kurias aprašo klasikinis mokslas, determinacijos formų. Todėl vengdamas nesusipratimų toliau vartosiu kur kas platesnę determinizmo, o ne priešastingumo sąvoką.

Tačiau grįžkime prie T. W. Adorno išsakytos minties. Atkreipdamas dėmesį į tai, jog teorijos (turima omenyje moralės teorijos) ir praktikos (visuomeninio gyvenimo, taip pat ir teisės normų) santykis nėra toks paprastas, kaip dažnam atrodo (pasak T. W. Adorno, „tarsi tam, kad būtų galima pereiti prie teisingos praktikos, užtenka vien teisingos teorijos“). T. W. Adorno teigia, kad „teorija ir praktika yra susijusios ne grynu pavidalu, jos neegzistuoja pačios sau be kažko trečio“ [4, p. 10]. Su praktika nesusijusi teorija tikrovėje tampa tuščia, o bet kokios minties vengianti praktika sustingsta esamybėje [4, p. 11]. Taiigi teoriją ir praktiką būtina kaip nors susieti. Tačiau T.W. Adorno klausimo, kaip tai padaryti konkrečiai, nekelia. Juolab jis nekelia klausimo, kaip tai atlikti, jeigu bet kuri teorija yra veiksminga tik tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje. Ar išvis toks teorijų „materializavimas“ yra įmanomas?

Šį abstraktų klausimą galima konkretizuoti įvairiais pavidalais. Pavyzdžiui, galima klausti, ar laiku *priimtas įstatymas*, įgyvendinantis vienokią ar kitokią politinę *teoriją*, ar jis tinka *būtent tai* valstybei? Ar net ir moderniausia švietimo teorija yra taisyktina *dabar* bei *šioje aplinkoje* (kultūrinėje, socialinėje terpėje)? Ir taip toliau.

Paradoksalu, tačiau laiko ir vietos (aplinkos) pa(si)rinkimo siekiant daryti įtaką įvykių raidai problema yra žinoma nuo neatmenamų *maginės kultūros* laikų. Šamanas arba magas, siekdamis savo tikslų, apeigas ar magiškus veiksmus atlieka ne bet kada ir ne bet kur, o tik tam tikru laiku bei tam tikrose (bent jau parengtose reikiamiems veiksams) vietose. Laiko ir vietos teisingo pasirinkimo svarba žinoma ir adatų terapijoje, homeopatijoje, net šiuolaikinėje medicinoje. Ji nujaučiama ir rengiant politinius arba ekonominius sprendimus. Ma•a to, tik teisingai parinkus laiką bei vietą tampa įmanomi *netiesiniai procesai*, kai poveikiai ir jų rezultatai tampa neadekvatūs (*peteliškės sparno efektas*). Menkas adatos dūris arba menkutė vaistų dozė dažnai daro stebuklus.

Tačiau *teorinis* tokių stebuklų pagrindimas ėmė formuotis gana neseniai, paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais (nors *netiesinių* procesų analizės pradmenis A. Puancare'as sukūrė dar to paties amžiaus pradžioje). Tiesa, *netiesiškumas* dabar yra laikomas tik vienu sinergetinės paradigmos (Vakarų moksle

dažnai vadinamos *naujuoju mokslu*) aspektu neskaitant tokių aspektų kaip nepusiausvyriškumas, sistemos atvirumas, emergencija, taip pat *ontologinio pobūd•io* hierarchijos ir homeostazės principų [5]. Tačiau būtent procesų *netiesiškumas* yra bene reikšmingiausias sinergetinės paradigmos aspektas ir *indikatorius*, rodantis, jog *praktikoje* susiduriama ne su dinaminėmis klasikinio priešastingumo lemiamomis, o su *disipatinėmis* (sklaidos) sistemomis, kuriose vyrauja specifinės determinacijos formos.

Naujojo mokslo, arba sinergetinės paradigmos (toliau dažniausiai sinergetikos), sąlyginis *naujumas* yra sietinas ir su jo daromų išvadų *paradoksalumu*, prilygstančiu nebent garsiesiems *Merfio dėsniams*. Būtent dėl to paradoksalumo 1987 m. JAV išleista J. Gleicko knyga „Chaosas. Naujo mokslo kūrimasis“ [6] tapo ne tik bestseleriu, bet ir šokiravo nemaža *tradicinio mokslo* atstovų. Šiame veikale J. Gleickas apibendrina ir filosofiskai įprasmino XX a. antros pusės netrivialių mokslinių ieškojimų rezultatus. Panašaus pobūdžio yra ir M.J. Wheatley knyga „Vadovavimas ir Naujasis mokslas. Tvarkos atradimas chaotiškame pasaulyje“ [7]. Joje perteikta ne tik sinergetinė „ideologija“, bet ir konkrečių tyrimų rezultatai, jų filosofinis apibendrinimas. Cituodama A. Einšteiną, kad jokia problema negali būti išspręsta neper•engiant tos sąmonės, kuri ją suformavo, ribų [7, p. 6–7], M. J. Wheatley atkreipia dėmesį į tai, jog dauguma esamų problemų kilo mechanistinės pasaulėžiūros terpėje, todėl ta iki šiol *faktiškai* tebevyraujanti pasaulėžiūra iškeltų problemų išspręsti iš principo negali. Todėl būtina orientotis į *naują pasaulėžiūrą*, įvardytą *naujuoju mokslu*, kuri, mano nuomone, gana artima J. Smethso *holistinei* filosofijai.

Remiantis sinergetine paradigma keliamos ir *socialinės bei humanitarinės* problemos, tarp jų – *darbo organizavimo bei juridinės*.

Grįžtant prie šio straipsnio pradžioje išsakytos T. W. Adorno minties, jog *mąstymas* (teorija) savo prigimtimi yra tik *forma*, pagal kurią mes siekiame įvaldyti ir pakeisti aplinką, ir kad teorijos bei praktikos santykis yra itin problemiškas, atkreiptinas dėmesys į tai, jog sinergetikos kontekste ši teorijos ir praktikos santykio problema sprendžiama gana paradoksiškai: teigiama, jog *problemos nėra reikia spręsti, nes ji išsprendžia savaimė*. 1979 m. JAV valdymo sistemų teoretikas K. Weickas atrado *dėsningumą*, kurį pavadino „*įstatymo įvedimo gyvenimo įstatymu*“ [7, p. 37–38]. Šis *dėsningumas* artimas Kinijoje žinomam principui „*u – vei*“, kuris Vakarų kultūroje suvokiamas kaip *savaimingumo* principas. Kartais jis vadinamas ir „*neveikimo*“ principu. Jo prasmė gana paprasta: pasaulio (taip pat ir socialinio) tvarkai palaikyti pakanka *minimalių* pastangų, *suderintų* su pasaulio *ritmais*. Weickas parodė, jog

žmogus aplinką veikia, netgi ją kuria savo buvimu toje aplinkoje (stebėdamas, veikdamas, mąstydamas), nes aplinkos, kurią patiriame, „už mūsų“ nėra. Tą aplinką žmogus kuria jau vien per stebėjimo aktus, stebėjimą suprasdamas kaip žmogaus ir aplinkos sąveikas [7, p. 38].

Atkreipsiu dėmesį į du svarbius šios K. Weicko padarytos išvados aspektus. *Vieną jų* pabrėžė ir M. Wheatley: „Šis teiginys artimas kvantinei fizikai. Vadinas, objektyvios realybės nėra“ [7, p. 38]. Tiesa, šis M. Wheatly kategoriškas teiginys grindžiamas tik Kopenhagos mokyklos kvantinės realybės interpretavimu (įsitikinimu, jog bet kuris realybės stebėjimo aktas tą realybę keičia). Deja, ne visi fizikai su tokia interpretacija sutinka. Bent jau yra manoma, kad papildomumo ir neapibrėžtumo principai makrorealybei netaikytini. Todėl M. Wheatley kategoriškumas vargu ar pamatuotas. Tačiau jau gana senokai papildomumo bei neapibrėžtumo principai yra vaisingai taikomi net psichologijoje, o ką jau kalbėti apie kai kuriuos techninius sprendimus (pvz., radiolokacijoje). Todėl atsisakant kategoriškumo ir klausimą paliekant atvirą, vis dėlto galima manyti, jog K. Weicko išvados turi realų pagrindą. Negana to, makropasaulio sinergetiniai dėsninimai pirmiausia grindžiami mikropasaulio realybe. Tiesa, ir čia esama nuomonių įvairovės – tai visiškai natūralu, tačiau vis dėlto mokslinė pasaulėžiūra ima skverbtis anksčiau itin kvestionuota mintis, jog objektyvumas bei subjektyvumas yra susiję papildomumo santykiu (N. Bohro nuomone). Tad jeigu ir per drąsu teigti, kad objektyvios realybės nėra, tai, manau, K. Weickas yra teisus, jog jau vien savo buvimu pasaulyje žmogus tą pasaulį valingai arba nevalingai veikia, keičia.

Antrasis K. Weicko išvados aspektas susijęs jau grynai su filosofine problematika. *Buvimas aplinkoje* (nes aplinkos, kurią patiriame, „už mūsų“ nėra) – tai pagrindinė M. Heideggerio filosofinės minties idėja. *Štai – būtis*, arba *žmogus*, yra neatsiejamas nuo būties, su kuria esame vienaip arba kitaip susiję ir kuri yra „nuosava būtis“. Tas santykis vadinamas *egzistencija*, arba *štai – būties* būtimi, ir egzistencijoje neįmanoma išskirti to, kas klasikinėje filosofijoje vadinama „objektu“ arba „subjektu“.

Minėtą K. Weicko „įstatymą“ 1993 m. išplėtojo H. Mintzebergas: jeigu jau vien žmogiškos intencijos kuria aplinką, tai praktikoje kur kas svarbiau yra ne *strateginis planavimas*, o *strateginis mąstymas* [7, p. 38]. *Strateginis planavimas* yra beprasmiškas jau vien todėl, kad bet kurios sistemos evoliucijoje perėjimai nuo vieno atraktoriaus prie kito, kai dar įmanoma numatyti veiksmų padarinius, trunka labai trumpai, o paskui vyksta fazinis virsmas (katastrofa, bifurkacija), kurio metu iš esmės pakinta tos sistemos *kokybiniai parametrai* [8].

Strateginis planavimas pastaraisiais metais yra

itin „madingas“. Jo esmė gana paprasta: stengiamasi numatyti *kuo tolesnius tikslus* ir orientuojantis į juos *koreguoti* artimiausių veiksmų planus bei pačius veiksmus. Veiksmų *korekcija* pagal *planuojamus, numatomus* sistemos būvius yra ne kas kita kaip *grįžtamieji ryšiai*. Tačiau grįžtamieji ryšiai yra dviejų tipų – teigiami ir neigiami.

Strateginis planavimas faktiškai pagrįstas tik *neigiamais* grįžtamaisiais ryšiais, kurie sistemą *stabilizuoja, linearizuoja* ir kartu *leidžia prognozuoti*. Deja (arba tiksliau – kaip gerai), visada galimi (netgi neišvengiami) ir *teigiami* grįžtamieji ryšiai, *destabilizuojantys* sistemą, sukeltantys krizes (katastrofas, bifurkacijas), kurių metu pakinta sistemos *kokybė*, o kartu ir sistemos raidos „tikslai“. Paprasčiau saktant, *strateginiai* planai yra nieko verti vien todėl, kad tiek sistema, tiek jos aplinka gali *radikalčiai* pasikeisti ne po metų ar dešimtmečių, o rytoj, gal net po valandos. Ir tada visi tie *strateginiai planai* taps bereikšmiai, gal net stabdantys sistemos raidą. Būtent todėl H. Mintzebergas ir siūlo *strateginio planavimo* koncepciją atmesti ir remtis *strateginiu mąstymu*.

Strateginį mąstymą apibrėžti gana sunku vien todėl, jog mąstydami mes kartu ir ko nors siekiame, „planuojame“, t. y. mūsų mąstymas yra *intencionalus*. Todėl paprasčiau būtų pateikti pavyzdžių, bent analogijų. Mano nuomone, *strateginį mąstymą* geriausiai būtų apibūdinti kaip *filosofinį*, konceptualų mąstymą, kurio esminis bruožas – *intencionalus* vengimas bandyti spręsti *konkrečias* problemas. Jį galima pavadinti ir *teoriniu* mąstymu, vengiančiu bet kokios *praktikos*. Tačiau būtent pastaroji intencija vengti praktikos ir gimdo T. W. Adorno iškeltą problemą, kaip pereiti prie teisingos praktikos, jeigu teorijas nuo tos praktikos bandoma atsieti.

Greičiausiai *strateginis (teorinis) mąstymas* su *praktiniu protu* yra susijęs jau vien tuo, kad tą *teorinį mąstymą* inspiruoja ir nukreipia *konkrečios* visuomenės *reikmės*. Tačiau, skirtingai nuo *strateginio planavimo*, orientuoto į tų konkrečių reikmių tenkinimą, *strateginis (teorinis) mąstymas* teikia tik tų problemų sprendimo *linkmę, kryptį*, galimus sprendimo *principus*. Esminis *strateginio planavimo* ir *strateginio mąstymo* skirtumas, matyt, yra tas, kad *strateginis mąstymas* yra *atviras* kintančiai realybei, tuo tarpu *planavimas* susijęs su *apibrėžtų ir konkrečių* tikslų siekimu. *Strateginiai planai* dažniausiai žlunga, o *strateginis mąstymas (idėjos)* išlieka, modifikuojasi, *tam tikru laiku* ir *erdvėje* vėl (pakitusiu pavidalu) atgimsta. Būtent tai ir grindžia *naujasis mokslas*, arba sinergetinė paradigma.

Kadangi *naujasis mokslas* iš tiesų yra labai naujas ir mažai kam žinomas, trumpai jį apibūdinsiu.

M. Tempczykas, analizuodamas sinergetikos taikymo smegenų veiklos tyrimams galimybes bei laimėjimus, teigia, jog sinergetika yra laikoma vie-

nu iš didžiausių XX a. mokslinių revoliucijų, lygin-tina nebent su reliatyvumo teorijos ir kvantinės me- chanikos sukūrimu [8].

Neturėdamas galimybių plačiau tai aptarti pasakysiu tik tiek, jog jau 1964 m. E. Lorentzas si- nergetinius principus pritaikė tiksliam klimato kom- piuteriniam modeliavimui [9, p. 17–25], kad jau 1990 m. buvo pradėtos kurti chaoso valdymo teorijos [10] ir jos jau sėkmingai panaudotos širdies aritmijai, epi- lepsijai, net šizofrenijai gydyti, dirbtinių žemės pa- lydovų trajektorijoms koreguoti [11]. Sinergetikos dėsningumai jau gana plačiai naudojami ir sociali- nių [12, p. 64–78] bei ekonominių [12, p. 79–90] sis- temų raidai modeliuoti.

Tai, kas vadinama *naujuoju mokslu*, arba *si- nergetine paradigma*, pasak F. Turnerio, parašiusio knygos „Chaosas, kompleksiškas ir sociologija. Mitai, modeliai ir teorijos“ įvadą, yra siejama su cha- oso ir katastrofų, disipatinių struktūrų teorijomis, fraktaline geometrija, su kompleksišku, netiesiš- kumu, emergentiniu evoliucionizmu, saviorganiza- cija ir t. t. F. Turneris pabrėžia, jog specifinės moks- lo disciplinos yra linkusios naują mąstymą pritaiky- ti savoms tradicijoms. Pavyzdžiui, chemikai siner- getinius procesus traktuoja kaip katalizės teorijas ir fazinius virsmus, biologai – kaip grįžtamuosius ry- šius ekologinėse sistemose, sociologai – kaip būdą sumodeliuoti statistinius nukrypimus, humanitarai – kaip artistiško prasmų subtilumo patvirtinimą ir t. t. Kiekvienos disciplinos atstovai mano, kad tik jų samprata yra teisinga, o visos kitos – tik metafo- ros, ir net nemokslinės. Tačiau, pasak F. Turnerio, visa tai yra tik *naujojo mokslo* (sinergetikos) skir- tingi aspektai ir jau netrukus sinergetika pasiūlys būdų, kaip pripažinti deterministines sistemas be at- sitiktinumų, atsiktiktinumus – be deterministinių sis- temų, erdvę – be matematinės logikos, negrįžtamą laiką – be grįžtamos erdvės, mokslinį metodą – be mokslinio turinio ir žmogišką laisvę – be biokultū- rinės būtinybės [12, p. xi–xii].

Kai kuriuos sinergetikos principus jau minė- jau. Dabar labai glaustai išvardysiu tris svarbiausias jos idėjas: a) visų pasaulyje vykstančių procesų *ko- lektyviškumas, koherentiškumas, tendencija sinchro- nizuotis*; b) *emergentinis* evoliucionizmas (*kokybiniai*, faziniai virsmai, katastrofos, bifurkacijos evoliuci- niame procese); c) tos evoliucijos *teleonomiškumas*.

Specifinis terminas *teleonomija* apibrėžiamas kaip dėsningas ryšis tokių procesų, kuriuos lemia pradinė programa ir grįžtamieji ryšiai, tam tikru bū- du veikiantys sistemos elgesį. *Teleominis* princi- pas iš esmės yra aristoteliško *teleologinio* principo eksplikacija kibernetine terminologija. Jis pirmiau- siai sietinas su *atraktoriais* bei *keistaisiais atraktoriais* – savotiškais *traukos centrais*, į kuriuos *gravituoja bet kuri* sudėtinga disipatinė (sklaidos) būklėn pate- kusi sistema. Kadangi tas perėjimas į disipatinį būvį

dėl entropijos yra tik *laiko klausimas*, pradedama įsisąmoninti, jog tiesiniai procesai yra greičiau iš- imtis nei taisyklė, kad žmonės stebimus reiškinius aproksimuoja, t. y. supaprastina, pritaiko savo tiesi- niam mąstymui.

Tiesine logika grindžiamas matematinis dė- snis, jog „du kart du – keturi“, yra tarsi nepaneigia- mas. Tačiau aiškėja, jog jis nepaneigiamas tik tiesi- nėse (dinaminėse) sistemose, o netiesinėse, į kurias vėliau ar anksčiau pereina bet kuri sistema, – *dveje- tą padauginus iš dviejų* galime gauti ir penkis, ir mi- nus šimtą, ir nulį.

Taikant šį sinergetinį procesų netiesiškumo le- miamą dėsnį, pavyzd • iui, *teisei* galima teigti, jog *tam tikromis sąlygomis* priimtas įstatymas, kurio tikslas, tarkime, yra sumažinti nusikalstamumą arba sure- guliuoti šeimos partnerių ekonominius santykius, re- zultatai *vienu atveju* pranoks bet kokius lūkesčius, *kitu atveju* bus nepageidaujami, *dar kitu* – nieko iš esmės nepakeis. *Ekonomikoje* šių procesų netiesiš- kumo raišką populiariame straipsnyje „Chaosas skraistę praskleidus“ [13] puikiai aprašė matemati- kas dr. S. Norvaišas. Jeigu, tarkime, į valstybinį ban- ką, kuris moka 80 proc. palūkanų, padėsiu 100 Lt, tai po 16 metų nieko nedirbdamas tapsiu milijonie- riumi. Tačiau valstybės vadovai, siekdami *visų* pilie- čių gerovės, išleidžia įstatymą, kuris riboja bankų sąskaitose esančių pinigų kiekį. Taip užkertamas ke- lias neribotam kai kurių žmonių turtėjimui bei vals- tybės nuskurdimui. Tačiau jei tuos ribojimus panag- rinėtume atsižvelgdami į sinergetinį efektą paaiškė- tų, jog padėjęs į banką 100 Lt, atsiėmęs indėlį ir pa- lūkanas *tam tikru laiku*, nepaisant visų apribojimų, tapsiu turtuoliu. Tačiau jeigu atsiimsiu pavėlavęs ar- ba paankstinęs bent mėnesiu, prarasiu net savo jau „uždirbtus“ milijonus...

Taigi *geri ketinimai (intencijos)*, pagrįsti tiesi- ne logika, ne visada būna *rezultatyvūs*. Nes, pasak Vokietijos sudėtingų sistemų ir netiesinės dinami- kos tyrimų draugijos prezidento K. Mainzerio (šios draugijos garbės prezidentas – vienas iš sinergeti- kos „tėvų“ H. Hakenas), *net ir pats intencionalumas paklūsta sinergetikos dėsniams*. „Vien gerų ketinimų, neatsižvelgiant į netiesinius sprendimų priėmimo efektus, nepakanka“, – teigia K. Mainzeris [14].

Visuomenės ir žmogaus elgesį (ir intencijas) labai veikia *pradinė programa*, susidedanti iš dviejų komponentų: R. Descarteso *igimtų idėjų*, kurias daug kas dabar linkę vadinti *genetiniu kodu*, ir J. Loc- ke'o įvardytos auklėjimo, mokymo, lavinimo siste- mos įtakos, kurią galima pavadinti *socialiniu kodu*. Net ir modifikuotose evoliucionizmo teorijose apa- rašant sistemų raidą paprastai pasitenkinama tik pradine programa bei *adaptacija*. Sinergetikoje šiam evoliucijos aspektui taip pat skiriama daug dėme- sio, tačiau tuo nepasitenkinama. Jau paaiškėjo ir evoliucijos teleonomiškumas, t. y. nukreiptumas į

tam tikrus tikslus, kurie matematine kalba vadina- mi jau minėtais *atractoriais* bei *keistaisiais atrakto- riais*. Nukreiptumą („įvykių kanalizaciją“) lemia ne vien *pradinės programos*, bet ir *grįžtamieji ryšiai*, ku- riuos žmonės vadina *intencionalumu*, *motyvacija*, *tikslingumu* ir pan. Visi šie trys evoliucijos aspektai (pradinė programa, adaptacija ir grįžtamieji ryšiai) yra persipynę, tad tik jų *kompleksinė analizė* leidžia daugmaž adekvačiai spręsti apie evoliucijos galimus rezultatus, netgi ją veikti. *Praktikoje* dėl milžiniško tarpusavyje susijusių parametrų kiekio tokia anali- zė ilgai atrodė esanti neįmanoma. Todėl sudėtingos sistemos buvo aprašomos procesus aproksimuojan- čiomis tiesinėmis lygtimis bei tiesiškumą implikuo- jančiais statistiniais dėsniais. Beje, tokios aproksi- macijos („supaprastinimai“) daugelyje sričių save pateisino – dažnai praktiniams tikslams pakanka tik apytikrio žinojimo.

Ir vis dėlto klasikinis mokslas pradeda „išsi- semti“, tampa nepajėgus paaiškinti kai kurių jo pa- ties atrastų fenomenų. Būtent tai ir skatina ieškoti išeičių sinergetikoje. Tiesa, pirmoji euforija, sukel- ta netrivialių laimėjimų šioje srityje, jau atslūgo ir itin didelių stebuklų jau nesitikima. Tačiau atranda- mi vis gilesni dėsniai ir dėsningumai, leidžiantys į pasaulį bei visuomenę pažvelgti kitomis akimis. Ir įdomiausia tai, jog atrandami ... jau labai seniai ži- nomi dalykai, dalis kurių yra užfiksuota net mūsų tautiečio Vydūno filosofinėse idėjose.

Pastaraisiais metais ėmė aiškėti, jog nepaisant itin didelio sistemų sudėtingumo bei entropijos ir grįžtamųjų ryšių lemiamų fazinių virsmų (*kokybinės kaitos*) vis dėlto yra įmanomas ir sistemų valdymas. Paaikškėjo, jog sudėtingų sistemų ne tik didėjančių, bet ir gėstančių konfigūracijų elgesį *vienareikšmiškai* lemia *tvarkos parametrai*, kuriuos jų atradėjas H. Ha- kenas vaizdžiai pavadino „lėlininkais“, tampančiais už virvučių „marionetes“ [15]. Kiekvienos sistemos tvarkos parametrai yra specifiniai, tačiau jie visada susiję ne tik su procesų (virpesių) amplitudėmis (energetika), bet ir su faze (procesų būkle tam tik- ru laiko momentu). Tie itin svarbūs tvarkos para- metrai, kuriuos galima pavadinti ir *valdymo para- metrais*, palyginti nesunkiai gali būti atrasti dėl ne- tiesinių sistemų struktūrų *hierarchiškumo*. Kiekvie- nos sistemos elgesys gali būti aprašytas begaline vir- pesių dažnių harmonikų (abstrakčiau – *modų*) su laiko koeficientais seka. Tiesinėse sistemose harmo- nikos (modos) yra nepriklausomos, netiesinėse – su- sijusios. Dėl disipacijos (sklaidos) harmonikų an- samblyje yra naikinamos („išėdamos“) tos harmo- nikos, kurios yra menkai palaikomos energetiškai. Todėl bet kurioje sistemoje išlieka tik gana nedaug harmonikų (modų) [16] ir būtent tos „neišėstos“ har- monikos (modos) tampa valdymo parametrais.

Atsižvelgiant į tai, jog virpesių energetinis tan-

kis didėja didėjant jų dažniui nesunku suprasti, jog netiesinėse (sklaidos) sistemose išlieka ir tampa val- dymo parametrais pirmiausia aukšto dažnio harmo- nikos (modos). Kita vertus, yra žinoma, jog kuo di- desnis sistemos virpesių dažnis, tuo didesnė jos *in- formacinė talpa*. Tad akivaizdu, jog *didžiausią* įtaką procesų valdymui turi būtent tie tvarkos paramet- rai, kurie susiję su didžiausia informacine talpa. Pa- prasčiau sakant, sinergetika *grindžia* jau seniai ži- nomą mintį, jo pasaulį valdo ne brutali jėga, o *pro- tas, informacija*, net ir tai, kas mitogenine kalba va- dinama žmogaus ir visuomenės *dvasia*.

B. Kniazevas ir S. Kurdiumovas šią vaizdžiai išsakytą mintį suformulavo kur kas griežčiau: netie- siniai *grįžtamieji ryšiai*, būdami *rezonansiniai*, yra *ne energetiniai*, o selektyvūs konfigūraciniai [16].

Pastarąją bei anksčiau išsakytas idėjas perteik- siu paprasčiau. Bet prieš tai jas susisteminsiu.

1. Netiesinės (sklaidos) sistemos valdymas yra galimas tik per tam tikrus valdymo (tvarkos) para- metrus, kurie kiekvienos sistemos yra specifiniai.

2. Nors sistema sudėtinga, tų parametrų yra gana nedaug.

3. Netiesinėms sistemoms yra būdingas didel- lis jautrumas pradinių parametrų pokyčiams, todėl net menkiausi poveikiai jiems sukelia milžiniškus sis- temos pokyčius („peteliškės sparno efektas“).

4. Svarbiausi, labiausiai informatyvūs valdy- mo parametrai susitelkia sistemos aukščiausiuose hierarchiniuose lygiuose.

5. Netiesinės (sklaidos) sistemos valdymas pirmiausia turi būti grindžiamas *informaciniais* po- veikias bei grįžtamaisiais ryšiais, kurie yra *rezonan- siniai, selektyvūs*.

Pastarasis teiginys griežtesnėmis sąvokomis perteikia tą pačią mintį, kurią išdėsciau straipsnio pradžioje: veikti, valdyti sudėtingą sistemą galima *tik tam tikrais laiko tarpais ir tam tikroje erdvėje* (val- dymo parametrai yra pasiskirstę erdvėje (*konfigū- raciniai*) bei laike (*rezonansiniai*)).

Tarp kitko, erdvės (topologijos) ar laiko (re- zonansų) akcentavimas – tai greičiau „skonio daly- kas“; H. Hakenas daugiau dėmesio skyrė topologi- jai, I. Prigoginas – laiko problemoms, nors viena su kitu yra glaudžiai susiję.

Nenagrinėsiu itin sudėtingo klausimo, kaip konkrečiai *informaciniai* poveikiai bei *informaciniai* grįžtamieji ryšiai reiškiasi *negyvojoje gamtoje* (čia su- sidurtume dar su hipotetine *akauzualios bei sistemi- nės determinacijos* problema, sietina su holografine paradigma), tik trumpai aptarsiu tų poveikių proble- mą itin sudėtingose *žmogaus* ir *visuomenės* siste- mose.

Grįžtamieji ryšiai yra dviejų tipų – *teigiami* ir *neigiami*. Jei sistema pernelyg nukrypsta nuo dina- minės pusiausvyros, *neigiami* grįžtamieji ryšiai tą nu-

krypimą sumažina arba net panaikina. Tuo tarpu *teigiama* nukrypimą tik sustiprina ir galop sistemos būklė tampa *disipatinė* – neišvengiamai prasideda chaotiški (gruivimo) procesai, t. y. katastrofos, *krizės*.

Klasikinis žmogaus ir visuomenės elgesys grindžiamas *neigiamais* grįžtamaisiais ryšiais: bet kokį žmogaus, visuomenės ir jos sistemų nukrypimą nuo normalios, t. y. *stabilios*, būsenos stengiamasi sumažinti arba net panaikinti. Neigiamais grįžtamaisiais ryšiais tiek ekonomikoje, tiek medicinoje arba techniniuose įrenginiuose, pagaliau ir *politikoje, teisėje* stengiamasi *išlaikyti* stabilias sistemas. Tačiau jie yra veiksmingi tik esant dviem sąlygoms: a) kai *jau* egzistuoja tam tikri nukrypimai nuo kiekvienai sistemai specifinės stabilumo normos; b) *jeigu* tie nukrypimai *dar* nėra pernelyg dideli (t. y. jeigu neigiami grįžtamieji ryšiai įvedami *laiku, nepavėluotai*). Šios sąlygos išplaukia iš katastrofų teorijos – teorijos, matematine kalba analizuojančios dinaminių sistemų virsmą chaotiškoms [17].

Taikant šią išvadą *praktikoje* galima teigti, jog, pavyzdžiui, *įkalinimo vietose* naujų prevencinių priemonių (t. y. *grįžtamųjų ryšių*), skirtų tvarkai ir stabilumui sustiprinti, įvedimas turi prasmę tik tada, kai atsiranda *pirmieji ir dar visiškai neaiškūs požymiai*, jog bręsta įkalinųjų nepasitenkinimas, didėja psichologinė įtampa. Tos pačios prevencinės priemonės, skirtos tvarkai palaikyti, nebepadės, jeigu jos bus pradėtos taikyti tik tada, kai padėtis taps labiau nestabili (prasidės pirmosios riaušės). Tada teks griebtis radikalių priemonių, todėl neišvengiamai pasikeis ir *kokybiniai* tos įkalinimo įstaigos parametrai.

Jeigu bankų krizės pirmieji požymiai jau juntami, tačiau dar ne•ymūs, neigiami grįžtamieji ryšiai (prevencinės priemonės, skirtos bankų sistemai stabilizuoti) bus efektyvūs. Tačiau jei krizės požymiai taps akivaizdūs, jokios prevencinės priemonės nepadės, jos krizę tik atitolins ir paaštrins. Krizė atskleis būtinybę keisti pačią bankininkystės sistemą, strategiją.

Įstatymai, kurių paskirtis – stabilizuoti valstybės valdymo srityje esančią ir šlyjančią sritį, bus bejėgiai, jei jie įsigalios arba per anksti, arba per vėlai (kai krizės požymiai taps akivaizdūs).

Tokių pavyzdžių galima pateikti apščiai. Minimas *krizių išvengimo dėsnis*, nors matematine kalba suformuluotas gana neseniai, faktiškai žmonijos yra *nujaučiamas* nuo neatmenamų laikų. Tačiau net ir šiuolaikinė matematika, kai kalbama apie *konkrečias* sistemas, dar yra bejėgė nurodyti tą *optimalų laiką*, kada *prevencinės priemonės* (neigiami grįžtamieji ryšiai) „veikia“ efektyviausiai. Todėl *praktikoje* dažniausiai tenka pasikliauti tuo, kas vadinama *intuicija*. Tiesa, kai susiduriame su palyginti nesudėtingomis (pvz., techninėmis) sistemomis, šis uždavinys išsprendžiamas.

Sinergetika siūlo radikaliai naują būdą spręsti panašias problemas. Ji atkreipia dėmesį į tai, kad *neigiami grįžtamieji ryšiai, stabilizuojantys sistemą*, dėl jau minėtų priežasčių yra ne tik ne visada veiksmingi, bet ir *..žalingi*, ir žalingi būtent tada, kai jie įvedami *laiku bei vietoj*. Šis paradoksalus teiginys grindžiamas tuo, kad *itin didelis* sistemos *stabilumas* stabdo sistemos raidą, daro ją *konservatyvią* ir net stiprią stabilumo prasme. Bet *itin stabilioje, stiprioje* sistemoje nevyksta ir negali vykti jokie *kokybiniai* pokyčiai, *sistemos evoliucija sustingsta*. Negana to, dėl natūralių gamtoje ir visuomenėje vykstančių procesų, vadinamų ir entropijos didėjimu, ir disipacija, net ir *itin stabilioje bei nuolat stabilizuojamoje* sistemoje *vis viena kada nors krizė neišvengiamai įvyks*. Egzistuoja vaizdas posakis, apibūdinantis šio dėsnio esmę: jeigu žmogaus širdis plaka *itin normaliai*, reikia laukti greito infarkto. Dėl natūralios disipacijos nestabilumai sistemoje kaupiasi ir vėliau ar anksčiau prasideda netiesiniai procesai, kurių metu net menkiausias *vidinis arba išorinis trikdys* sukelia sistemos griūtį, krizę. Dėl disipacinių sistemų elgesio *sinergiškumo* (procesų kolektyvumo, sistemos elementų sinchroninių sąveikų) ji aprėpia *visą sistemą*, *visus* joje vykstančius procesus. Geriausia to reiškinio iliustracija, pasak M. Wheatley, yra *Berlyno sienos griuvimas*. Prieš tai Rytų Vokietijoje vyko labai daug mažų pokyčių, kurie dėl prevencinių priemonių beveik nebuvo pastebimi. Tačiau kiekvienas tas mažas pokytis (atviras arba netiesioginis pasipriešinimo esamai sistemai aktas) neregimai susiliejo ir pavėluoti valdžios bandymai įvesti tvarką baigėsi ne tik Berlyno sienos, bet ir visos komunistinės sistemos griūtimi [18, p. 44–45]. O prisiminus jau perteiktą dėsnį, tvirtinantį, jog kuo *stipresnė*, konservatyvesnė yra sistema, tuo sunkesni yra krizės padariniai, galima suvokti, kodėl iki šiol postkomunistinės šalys, perėjusios į kokybiškai naują raidos etapą, negali tinkamai stabilizuoti tiek savo ekonomikos, tiek socialinių ir politinių santykių. (Beje, egzistuoja dar vienas – *nesuderinamų sistemų prievartinių ryšių* dėsnis, kuris ką tik mano padarytą išvadą grindžia griežta fizikine – matematine kalba.)

Taigi sistemą stabilizuojantys neigiami grįžtamieji ryšiai yra efektyvūs tik tam tikromis trumpomis laiko atkarpomis. Bet kuri sistema *iš principo* negali būti *itin stabili*, ji *privalo keistis*, ir pirmiausia – *kokybiškai*. Tuo tarpu *kokybiniai pokyčiai vyksta tik krizių, katastrofų metu*.

Todėl sistemos *raidos strategija* turi būti grindžiama *ne jos stabilizavimu*, o saikingu *destabilizavimu*, krizių sukėlimu bei jų valdymu.

Natūraliai kyla klausimas: *kaip* valdyti *chaosą, krizes*?

Į šį klausimą iš dalies jau atsakyta kalbant apie valdymo parametrus bei emergentinės evoliucijos

teleonomiškumą, t. y. nukreiptumą į tam tikrus *tiks-
lus*, intencionalumą. Tame raidos procese tikslingu-
mą, intencionalumą lemia „nematerialios jėgos or-
ganizacija – kultūra, etika, vertybės, vizijos“ [18, p.
54]. Jei tų nematerialių vertybių, vizijų nėra, žmo-
giškoji sistema visiškai suirs, o ne transformuosis; iš
jos griuvusių susidarys kitos į buvusią nepanašios sis-
temos. Jeigu tų nematerialių vertybių *atraktorai* eg-
zistuoja, jie ir taps *motyvais*, krizės metu „traukian-
čiais“ sistemą link tų *vertybių*, verčiančiais ją pereiti
į *kokybiškai naują ir aukštesnę* būvį.

Pastarasis sinergetikos aspektas verčia mus
manyti, jog kalbant apie *teorijos ir praktikos santykį*
prioritetą vis dėlto reiktų teikti *teorijai* kaip *strategi-
niam mąstymui*, t. y. *nematerialioms vertybėms, idė-
joms, ateities vizijoms* (bet ne *planams*). Būtent ver-
tybinių idėjų srityje, matyt, veiksmingiausi yra ir vi-
suomeninių sistemų *valdymo parametrai*. Kaip tik
jie, nepaisant visuomenėje vyraujančio *tiesinio mąs-
tymo* stiliaus, vedančio į *nevaldomas* krizes, vis dėl-
to sistemoms leidžia ne tik išlikti, bet ir evoliucio-
nuoti į kokybiškai naują tvarką. Kita vertus, jeigu tų
nematerialių vertybių sistemoje (žmoguje, šeimoje,
darbo kolektyve, valstybėje ir t. t.) nėra arba jeigu
jos silpnos, sistemai gresia žlugimas.

Daugumą socialinių sistemų, besivadovaujan-
čių *tiesiniu mąstymu* bei *strateginiu planavimu*, gelbsti
tik tai, jog, kaip minėta, *net intencionalumas paklūsta*
sinergetiniams dėsniams, t. y. gelbsti tai, kad *nema-
terialios (dvasinės) vertybės* yra imanentiškos žmo-
gui ir visuomenei (dabar neaptarsiu, kas jų forma-
vimuisi turi didžiausią reikšmę – genetinis ar socia-
linis „kodas“). Paprasčiau sakant, visuomenės ir jos
sistemų raida yra *teleonomiška*, o tai reiškia, jog *tik*
*atkaklus ir šiurkštus pasipriešinimas tos natūralios rai-
dos dėsniams, tik kategoriškas dvasinių vertybių atsi-
sakymas* žmogų arba kurią nors visuomeninę siste-
mą visiškai sužlugdo. Paprastai natūrali šios siste-
mos krizė tampa nepaprasta – paskutine.

Tačiau grįžkime prie sinergetikos *siūlomos*
sistemų, taip pat ir žmogaus, visuomeninių struktū-
rų raidos *valdymo strategijos*. Pirmiausia ji turi būti
grindžiama teleonomiškumu ir jame implikuota
orientacija į *dvasines vertybes*. Teleonomija, kaip mi-
nėta, suponuoja grįžtamuosius ryšius, kurie gali bū-
ti tiek neigiami, tiek teigiami. Neigiami grįžtamieji
ryšiai yra būtini kaip tam tikro stabilumo garantas,
tačiau efektyviai veikia tik gana ribotomis laiko at-
karpomis, netgi gali tapti svarbia visiško sistemos
•lugimo arba bent didelės krizės prielaida. *Todėl si-
nergetika siūlo naudotis ir teigiamais grįžtamaisiais ry-
šiais, t. y. tam tikru laiku ir tam tikrose vietose kryp-
tingai didinti nestabilumus, provokuoti krizes.*

Ši strategija grindžiama ne tik anksčiau mi-
nėtais argumentais, bet ir neurofiziologijoje atras-
tu dėsningumu. „Sistemos, kurios osciliuoja *norma-
liai*, netrukus osciliuoti nustoja arba pradeda osci-

liuoti nauju ir iš principo nenumatomu režimu. Sis-
temos, kurios osciliuoja *nenormaliai*, galop savaime
ima osciliuoti normaliai“ [19, p. 292].

Šis dėsningumas interpretuojamas gana pa-
prastai: ir gamtoje, ir žmoguje, ir visuomenėje *pri-
valo* būti nestabilumų, *nukrypimų* nuo „normos“, nes
tik nestabilumai, nukrypimai lemia sistemų *kokybi-
nę raidą*. Kibernetikoje šis dėsnis, t. y. *tik įvairovė*
gimdo įvairovę, vadinamas jo atradėjo Ešbio vardu.
Nesant įvairovės, nesant *nukrypimų* nuo statistinės
normos, sistema pasmerkta žlugti.

Nukrypimai provokuoja nestabilumus, o ne-
stabilumai – krizes, kurių metu gimsta *nauja tvarka*
ir nauja kokybė.

Sinergetikos dėsnių *universalumas* jiems tei-
kia *ontinį* statusą. Ontologizuojamas pastarasis dė-
snis rodo, jog tai, kas visuomeniniuose santykių sri-
tyje įvardijama *blogiu*, griauančiu esamą tvarką ir
keliančiu sumaištį, chaosą, krizes bei nelaimes, yra
imanentiška *būčiai*. Mitologine kalba tą patį galima
pasakyti taip: velnias, kaip tvarkos ardytojas ir ne-
laimių šaltinis, nėra savarankiška būtybė, jis, kaip
griovėjas, tėra tik Aukščiausiojo „įrankis“, *verčian-
tis* visad ir viską paklusti *nustatytam teleologiniam*
principui. Todėl galima manyti, kad visos *visuome-
nės smerkiamos ydos*, netgi visi *nusikaltimai, iškrypi-
mai* yra *normali ir net būtina visuomenės kokybinės*
raidos (emergentinės evoliucijos) prielaida arba net
sąlyga.

Ši išvada nereiškia, kad visuomenė turi tole-
ruoti tokius nukrypimus. Tolerancija reikštų tik tai,
jog visuomenė pasirengusi pereiti į kitą *atraktorių*,
t. y. į absoliučiai besiskiriantį nuo buvusiojo gyveni-
mo būdą, *absoliučiai kitas dvasines vertybes*. Jeigu
tokios absoliučiai besiskiriančios nuo dabartinių
dvasinės vertybės didžiajai visuomenės daliai būtų
priimtinos, tai jos seniai ir būtų priimtoms. Tačiau tas
paprastas faktas, jog *visur ir visais laikais*, išskyrus
nedidelius nukrypimus, žmogžudystės, vagystės, plė-
šikavimai, nepagarba tėvams, išdavystės, neištikimy-
bė buvo *netoleruojamos*, rodo, jog egzistuoja kažko-
kie mūsų tik intuityviai nujaučiami ir religiška arba
etiškai grindžiami principai ir jų nepaisymas žmo-
niją atvestų į visuotinę krizę, gal net žūtį. Kita ver-
tus, *tie patys* principai implikuoja ir *nukrypimų nuo*
normos, vedančių link senų struktūrų griuvimo ir ko-
kybiškai naujos tvarkos atsiradimo, *būtinybę*. Dvi
priešybės – *tvarka* ir *chaosas* – šiuose principuose
susiderina. Sinergetikoje tai išreiškia vos ne sakra-
line tapusi I. Prigogino frazė: „Chaosas gimdo tvar-
ką“. Pridursiu: *ne bet kokią, o kokybiškai naują tvar-
ką*. Galima ir kitaip pasakyti: chaosas, krizės, ka-
tastrofos yra būtina emergentinės evoliucijos sąly-
ga. O tam, kad tos krizės kiltų, *būtinai* ir tam tikri
nukrypimai nuo jau esamos tvarkos, tam tikri ne-
tvarkos elementai. Būtinumas suponuoja neišven-
giamybę, tad *tikėtis* ir *strategiškai planuoti*, jog tai, ką

mes vadiname nukrypimais, iškrypimais, tvarkos pažeidimais ir net nusikaltimais, arba savaime išnyks, arba *intencionaliai* bus *panaikinta*, yra tuščia. Kita vertus, kaip minėta, *toleruoti* tokių nukrypimų taip pat neįmanoma. Tad kyla did•iulė problema: *kaip suderinti tuos du nesuderinamus dalykus, jeigu abu jie mums yra gyvybiškai svarbūs?*

Rytuose pasikliaujama minėtu *savaimingumo* (*u-vei*) principu: nieko specialiai nereikia planuoti, spręsti, daryti, nes viskas gamtoje ir visuomenėje susitvarko ir susitvarkys *savaime*. Vakarų kultūrai šis principas geriausiu atveju yra žinomas tik „Dievo valios“ pavidalu. Vakarų kultūroje gamtą, visuomenę ir save nori valdyti pats žmogus. Jis nori daryti *savo tvarką*, kuri jam užtikrintų *stabilumą, saugumą*. Būtent todėl *savaimingumas*, implikuojantis ir katastrofas, griuvimą, nelaimes, jam nepriimtinas. Viską „strategiškai“ ir net smulkmeniškai stengiamasi *planuoti*, planų vykdymą – kontroliuoti, planus *koreguoti* (t. y. įvesti *neigiamus* grįžtamuosius ryšius). Deja, *po ilgesnio laiko tarpo* paaiškėja, kad visi tie *strateginiai planai* nueina perniek. Tada *vėl planuojama*, ir vėl viskas perniek. Žlunga šeimos, įmonės, valstybės, žlunga ištisos imperijos ir civilizacijos, jas keičia *kokybiškai kitokios* struktūros, bet išlieka viena ir ta pati – *strateginio planavimo, valdymo* idėja.

Matyt, Vakarų civilizacija savosios *valdymo idėjos* atsisakyti dar nepasirengusi. Netgi *sinergetinėje paradigmoje* ji reiškiasi per *valdymo parametrus*, nors sinergetika pretenduoja į paradigmos statusą tik todėl, jog siūlo *visiškai kitokį mąstymo stilių, artimą* rytietiškai *mąstysenai*. Tačiau *tik artimą*, o ne identišką.

Sinergetinio mąstymo metu kilusią idėją pavadinčiau *savaimingumo valdymo idėja*: neįmanoma pakeisti universalių dėsnių, lemiančių *saviorganizacijos* (savaimingumo) procesus, tačiau įmanoma tais dėsniais pasinaudoti neperžengiant jų ribų bent tam, kad *neišvengiamos* krizės ne tik būtų kuo mažiau skausmingos, bet ir spartintų *kokybinę* raidą.

Štai tam pirmiausia ir siūloma kiekvienoje sudėtingoje sistemoje atrasti jai būdingus *valdymo parametrus*, itin jautrius bet kokiems vidiniams arba išoriniams pokyčiams. Juos atradus *valdymo strategijos etapai* turėtų būti tokie: 1) *strategiškai mąstant* kurti ateities *viziją*; 2) sistemą padaryti sąmoningai itin nestabilią; 3) *minimaliai* veikiant valdymo parametrus (arba vieną iš jų) išprovokuoti krizę; 4) *neveikti nieko daugiau* – sistema krizės metu *savaime* pereis į *kokybiškai naują* laukiamą būvį, įvyks *saviorganizacija*.

Štai tas nieko neveikimas Vakarų žmogui ir yra sunkiausiai *psichologiškai* suvokiamas dalykas. Net tada, kai jau ištinka krizė, kurios eiga nuo mūsų intencijų visiškai nepriklauso, mes vis viena bandome ką nors keisti, koreguoti, nes *tikime*, jog be

mūsų įsikišimo krizė tik didės.

Sinergetikos dėsniais grindžiama *valdymo* strategija, regime, visai kitokia. Ir, kaip minėta, kai kuriose srityse ji jau davė apčiuopiamų rezultatų. Ji naudojama net *kalinių maištams numatyti bei kontroliuoti* [20].

Tiesa, dėl sistemų specifiškumo *konkretūs* valdymo parametrų atradimo bei mažo poveikio jiems ir laiko nustatymo *metodai* taip pat yra specifiški kaip ir valdymo intencijos. Todėl visa tai yra konkrečių gamtos, socialinių, humanitarinių mokslų problematika, aprėpianti įvairias disciplinas. Ji reiškiasi tuo, kad bet kurioje srityje, siekiant nustatyti valdymo parametrus, pirmiausia visus parametrus būtina minimizuoti [21] ir šioje srityje turėtų talkininkauti matematikai, dirbantys netiesinių sistemų srityje.

Taip jau yra daroma. Pavyzdžiui, *nusikalstamumo prevencijos* srityje buvo tirta, kokie parametrai galėtų turėti didžiausios įtakos nusikalstamumo dinamikai. Buvo suformuluota hipotezė, jog tokie parametrai ir yra valdymo parametrai, tad juos veikiant nusikalstamumą mieste bus galima sumažinti. Tarp kitko, buvo nutarta naudotis ne vien *neigiamais* grįžtamaisiais ryšiais (t. y. siekimu stabilizuoti padėtį), bet ir *teigiamais*. Tai reiškia, jog buvo nutarta sinergetikos *teoriją* taikyti *praktikoje*, nusikalstamoje aplinkoje *provokuoti nestabilumus, krizes*, kartu joje formuojant naujus vertybinius interesus. Ta pati sinergetinė metodika leido nustatyti, kad išaiškintus tvarkos parametrus *jurisprudenciją* galima organizuoti taip, jog, pavyzdžiui, kriminalinės statistikos monitoringas būtų atliekamas tik pagal pasirenkamų dienų duomenis, o ne ištisai [21]. Pažymėtina, kad šiuose tyrimuose duomenys buvo minimizuoti *ne kiekybinės (tiesinės)*, o *kokybinės, netiesinės*, ekstrapoliacijos metodais, vertinant procesų kryptingumą (teleonomiškumą), t. y. atsižvelgiant į nusikaltimų *gilumines intencijas*, „matuojant“ tiriamos socialinės sistemos mentaliteto, dvasingumo lygį bei pokyčius, jų kryptį ir tendencijas. O ir grįžtamieji ryšiai pirmiausia buvo realizuojami būtent per minėtas dimensijas, pavyzdžiui, veikiant *moralines nuostatas*, netgi (kraštutiniais atvejais) išprovokuojant specifinius *moralinius konfliktus* ir t. t. Gana dažnai šiais faktiškai sinergetiniais metodais naudojamosi ir spontaniškai, *intuityviai*. Pavyzdžiui, vyriausybių *politinės krizės* sukeltos ne vien destabilizuojant ekonomiką arba socialinis santykius, bet ir apeliuojant į konkrečių politikų *moralę*, jų *vertybines nuostatas* ir pan., o kartais ir sąmoningai *provokuojant* vieną ar kitą politiką pasielgti asocialiai, amoraliai. Jeigu tai daroma remiantis *strateginiu mąstymu*, t. y. turint aišką visuomenės geresnės kokybės *viziją*, po tokių veiksmų, išprovokuojančių krizę, vyriausybėms tenka arba atsistatydinti, arba iš esmės transformotis – po to valdymas įgauna naują kokybę. Jei tai vyksta stichiškai arba remiantis tiesinio mąs-

tymo inspiruotu strateginiu *planavimu*, padariniai dažniausiai būna nenumatomi ir veda ne tik į vyriausybių, bet ir visuomenės griūtį.

Baigiant straipsnį ir vėl grįžtant prie T. W. Adorno minties, jog „teorija ir praktika yra susijusios viena su kita ne grynų pavidalu ir jos neegzistuoja be kažko trečio“, matyt, galima daryti išvadą, jog tas „kažkas trečias“ tarp teorijos ir praktikos yra žmogaus ir visuomenės raidos bei veiklos *teleonomiškumas*, kuris mums, įpratusiems prie tiesinio mąstymo, gana netikėtai ir paradoksiškai skleidžiasi sinergetinėje paradigmoje (*naujajame moksle*). O visuomeniniuose procesuose tas teleonomiškumas reiškiasi būtent *strateginiu mąstymu* kaip intencionalumu.

Literatūra

1. Īđáí Ý. Íáíáđíáéííñòù đáđíđíú íúšéáíéý. Á éí. *Ńéíáđááđè-áñéàý íàđááéàìà*. Īñéáá: Īđíáđáññ – Ōđááéöéý, 2000, 334-342.
2. Ááíđíí Ō. *Īđíáéáíú óééíñíóèè íđàéè*. Īñéáá: Đáñíóáéééà, 2000.
3. Áéöéáéèñ Á. Ōíđíá đèçè-áñéíáí ááóáđíéíéçíà. *Ōééíñíóñéèà íáóèè*, 1988, à 4, 84-97.
4. Ááíđíí Ō. *Īđíáéáíú óééíñíóèè íđàéè*. Īñéáá: Đáñíóáéééà, 2000.
5. Áóááííá Á.Á. Ōđáíñáèñóèíéíáđííá íáđàçíááíéá, óáđííéíáéè è íđéíóèíú ñéíáđááóèéè. Á éí. *Ńéíáđááđè-áñéàý íàđááéàìà*. Īñéáá: Īđíáđáññ – Ōđááéöéý, 2000, 285-304.
6. Gleick J. *Chaos. Making a New science*. New York: Viking, 1987.
7. Wheatley M.J. *Leadership and a New Science. Discovering Order in a Chaotic World*. San Francisk: Berret- Kohler Publishers, 1999.
8. Tempczyk M. Cooperative Phenomena in the Brain and Creative Thinking. In *Ńéíáđááđè-áñéàý íàđááéàìà*. Īñéáá: Īđíáđáññ – Ōđááéöéý, 2000, 417-425.
9. Gleick J. *Chaos. Making a New Science*. New York: Viking, 1987.
10. Īáéíóáđ Ē. Ńéíáéíñòù è ñáííđááíéçàóéý. Áíçíééííááíéá ííáíé íáóèè è éóéúóóđú íá đóáááèá ááéá. Á éí. *Ńéíáđááđè-áñéàý íàđááéàìà*. Īñéáá: Īđíáđáññ – Ōđááéöéý, 2000, 56-79.
11. Ditto W., Munakate T. Principles and Applications of Chaotic Systems. *Communications of ASM*, Vol.38, No11, November 1995, 194-195.
12. *Chaos, Complexity and Sociology. Myths, Models and Theories*. London- New Delhy: SAGE Publications, 1997.
13. Norvaišas S. Chaoso skraistę praskleidus. *Mokslas ir gyvenimas*, 1994, Nr. 11, 22-24.
14. Īáéíóáđ Ē. Ńéíáéíñòù è ñáííđááíéçàóéý. Áíçíééííááíéá ííáíé íáóèè è éóéúóóđú íá đóáááèá ááéá. Á éí. *Ńéíáđááđè-áñéàý íàđááéàìà*. Īñéáá: Īđíáđáññ – Ōđááéöéý, 2000, 56-79.
15. Ōáéáí Á. Īñííáíúá ííýóéý ñéíáđááóèéè. Á éí. *Ńéíáđááđè-áñéàý íàđááéàìà*. Īñéáá: Īđíáđáññ – Ōđááéöéý, 2000, 28-55.
16. Éíýçááá Á.Ī., Éóđáþííá Ń.Ī. Ńéíáđááđè-áñéíá đáñšéđáíéá áíóđíííáí íđéíóèíá. Á éí. *Ńéíáđááđè-áñéàý íàđááéàìà*. Īñéáá: Īđíáđáññ – Ōđááéöéý, 2000, 80-105.
17. Áđííéüá Á.Ē. *Ōáíđéý éáóáñóđíó*. Īñéáá: Íáóéá, 1990.
18. Wheatley M.J. *Leadership and the New Science. Discovering Order in a Chaotic World*. San Francisk: Berret- Kohler Publishers, 1999.
19. Gleick J. *Chaos. Making a New science*. New York: Viking, 1987.
20. Back J. Chaos, Making and Complexity. Necessary Myths. In *Chaos, Complexity and Sociology. Myths, Models and Theories*. London- New Delhy: SAGE Publications, 1997, 39-51.
21. Elliot E. Kiel L.D. Nonlinear Dynamics, Complexity ant Public Policy. In *Chaos, Complexity and Sociology. Myths, Models ant Theories*. London – New Delhy: SAGE Publications, 1997, 64-78.

Saulius Kanišauskas

Relation of Practice and Theory in Government and Jurisprudention: Synergetic Paradigmus and its Philosophical Aspects

Summary

All the sciences and even philosophical, ethic thinking and also practice are grounded by so called „line - thinking”, which is efective in only limited sphere and time as synergetic paradigmus born in the 20 century. Unfortunately propositions under „line thinking” influence gave miserable results as much in politics as in government. The article shortly deals with some paradoxical synergetic confirmities (regularities) and the first observed results and chances of their using in the prevention of crimes, government in connection with the problem of theory and practice. It is suggested to change „strategic planing” conception into „strategic thinking” concept which joins theory and practice most effectively. In conclusion, connect of theory and practice are visible in teleonomy of emergetic evolution of social processes which are expressed namely by „strategic thinking” as intentionality obeyed to the same synergetic laws.

Saulius Kanišauskas – Lietuvos teisės universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Filosofijos katedros docentas, humanitarinių mokslų daktaras.

Telefonas (8-5) 2 714 628

Elektroninis paštas FLK@ltul.t

Straipsnis įteiktas 2001 m. birželio mėn.; recenzuotas; parengtas spausdinti 2002 m. spalio mėn.